

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۴/۲۷

تاریخ بازنگری: ۹۸/۰۵/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۵/۲۷

تاریخ انتشار: ۹۸/۰۶/۳۱

تحلیلی بر رویکرد نظام حقوقی ایران در قبال بیوتروریسم با نگاهی اجمالی به دیدگاه فقه اسلامی

سید علی اکبر موسوی^۱ غلامحسین مسعود*^۲ مسعود راعی^۳

چکیده

بیوتروریسم به عنوان ابزاری نوین، مورد توجه مراکز راهبردی نظامی، اقتصادی و بهداشتی جهان قرار گرفته است. امروزه اهمیت بیوتروریسم به حدی است که، سلاح‌های هسته‌ای خطری بالفعل برای جامعه جهانی به حساب نمی‌آیند، زیرا در این میان عوامل بیولوژیک را خطرناک‌ترین تهدید علیه سلامت و امنیت بشر می‌دانند. پژوهش پیش-رو با هدف «بررسی رویکرد نظام حقوقی ایران در قبال بیوتروریسم با نگاهی به دیدگاه فقه اسلامی انجام شد» و با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای-اسنادی انجام گرفته است. نتایج نشان داد که در حقوق ایران جرم مستقلی تحت عنوان بیوتروریسم وجود ندارد، اما در قوانین متعدد جلوه‌هایی از مفهوم تروریسم زیستی یافت می‌شود که دامنه آن‌ها بسیار محدود بوده و از جامعیت لازم برخوردار نمی‌باشد. لذا جرم-انگاری مستقل جرایم بیوتروریستی ضروری به نظر می‌رسد. از نظر فقه اسلامی، از آنجا که رعایت حقوق انسان‌ها و حق حیات آن‌ها مورد توجه می‌باشد، استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی به هر شکلی که باشد، حرام بوده و استفاده از آن جایز نمی‌باشد. در وجوب مقابله با بیوتروریسم نیز تردیدی وجود ندارد؛ که برای برقراری شرط تناسب در دفاع بیوتروریستی بهترین حالت برای دفع تجاوز دفاع علمی و بیولوژیکی می‌باشد.

کلید واژه‌ها: بیوتروریسم، پدافند غیر عامل، سلاح‌های کشتار جمعی، جنگ میکروبی

۱- دانشجوی دوره دکتری تخصصی حقوق کیفری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد نجف آباد، نجف آباد، ایران.

۲- استادیار، گروه حقوق کیفری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد نجف آباد، نجف آباد، ایران (نویسنده مسئول). پست الکترونیکی: dr.gh.masoud@gmail.com

۳- دانشیار، گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد نجف آباد، نجف آباد، ایران. پست الکترونیکی: masoudraei@yahoo.com

مقدمه

ترور به عنوان یک پدیده مجرمانه با رشد قابل توجهی خصوصاً در دهه‌های اخیر توأم بوده است؛ ولیکن با وجود تلاش‌های بین‌المللی به منظور مبارزه و مقابله با آن، موفقیت‌چندانی حاصل نشده است. از این میان، در اوایل قرن ۲۱ شکل نوینی از تروریسم ظهور کرده است که با استفاده از میکروارگان‌ها، در طی تنها ۲۰ سال اخیر، جان بیش از ۵۰ هزار نفر را گرفته است (غمامی، ۱۳۸۴).

طبق تعریف پلیس بین‌الملل بیوتروریسم عبارت است از: منتشر کردن عوامل بیولوژیکی یا سمی با هدف کشتن یا آسیب رساندن به انسان‌ها، حیوانات و گیاهان با قصد و نیت قبلی و به منظور وحشت افکنی، تهدید و وادار کردن یک دولت یا گروهی از مردم به انجام عملی یا برآورده ساختن خواسته‌ای سیاسی یا اجتماعی.

از بیوتروریسم گاه با عنوان جنگ بیولوژیک نیز یاد می‌شود (لدربرگ^۱، ۲۰۰۲). ولی در عمل، واژه «بیوتروریسم» را هم به معنی ارباب و هم به مفهوم جنگ بیولوژیک، به کار می‌برند (شاه‌حسینی، ۱۳۸۰). علت استفاده از مواد بیولوژیکی در حملات تروریستی این است که تشخیص و شناسایی عوامل بیولوژیک به آسانی مقدور نیست، از طرفی برای ساخت، تولید، انبار و ذخیره‌سازی سلاح‌های بیولوژیک نیاز به وجود تاسیسات بزرگ نیست و می‌تواند در خفا و تحت پوشش تحقیقات آزمایشگاهی بیولوژیکی و میکروبی‌شناسی صورت گیرد (پوردست‌گردان، ۱۳۹۳). دلایل متعددی برای توجه جدی و روزافزون به تهدیدات و خطرات بیوتروریسم وجود دارد از جمله: کشف برنامه‌های گسترده در تحقیق و تولید عوامل و سلاح‌های بیولوژیک عراق، عملیات تروریستی فرقه افراطی ژاپنی موسوم به «آئوم» در سال ۱۹۹۵ در قطار زیرزمینی توکیو (دونالد و هندرسون^۲، ۱۹۹۹) و پخش پاکت‌های آلوده به پودر سیاه زخم در آمریکا پس از واقعه ۱۱ سپتامبر سال ۲۰۰۱ (رنجبر، ۱۳۹۴)

سابقه استفاده از سلاح‌های بیولوژیک به بیش از سیصد سال قبل از میلاد مسیح بر می‌گردد، زمانی که رومی‌ها چاه‌های اطراف شهر را توسط لاشه‌های حیوانات مرده آلوده می‌کردند (رابرتسون و رابرتسون^۳، ۱۹۹۵).

اهمیت و جدیت موضوع بیوتروریسم، به حدی است که مجمع جهانی بهداشت در سال ۲۰۰۲ طی یک اجلاس خواستار سیاست‌گذاری صحیحی در راستای تامین غذای سالم و دور از دسترس بیوتروریست‌ها گردیده و سازمان جهانی بهداشت در گزارش سال ۲۰۰۷ خود بار دیگر بر احتمال وقوع بیوتروریسم از طریق آلودگی عمدی مواد غذایی تاکید نموده و هشدارها و رهنمودهای لازم را ارائه داده است (حاتمی، ۱۳۸۹).

در حقوق داخلی، به نظر می‌رسد کمتر به این موضوع پرداخته شده است؛ هرچند کتب و مقالاتی مانند: موازین حقوقی در منع دستیابی تروریست‌ها به سلاح‌های زیستی (موسوی و چهل‌تنی، ۱۳۹۰) بررسی فقهی و حقوقی بیوتروریسم (مرادخانی و رحمانی، ۱۳۹۷) مطالعه تطبیقی ماهیت و آثار بیوتروریسم در ایران و حقوق بین‌الملل (آغنی، ۱۳۹۵). بررسی وضعیت قوانین و مقررات حوزه محصولات تراریخته و ایمنی‌زیستی در کشور (صالحی و سلیمانی، ۱۳۹۷) موجود است. ما به دنبال پاسخ به این پرسش هستیم که رویکرد حاکم بر جرم‌انگاری بیوتروریسم در

¹ Lederberg

² Donald & Henderson

³ Robertson & Robertson

قوانین ملی چگونه است؟ آیا نگاه افتراقی بر قوانین موضوعه داخلی به مقوله بیوتروریسم حاکم است؟ موارد مجاز دفاع مشروع در مقابل کاربرد این سلاح‌ها در فقه اسلامی چگونه است؟ نوشتار پیش‌رو، ابتدا انواع بیوتروریسم را تعریف نموده، سپس رویکرد نظام حقوقی ایران در قبال بیوتروریسم ارائه می‌دهد. در ادامه با نگاهی اجمالی به رویکرد فقهی نسبت به بیوتروریسم، کاستی‌های قوانین داخلی را برمی‌شمارد. لذا این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای-اسنادی و با هدف بررسی رویکرد نظام حقوقی ایران در قبال بیوتروریسم با نگاهی به دیدگاه فقه اسلامی انجام گرفته است.

۱. انواع بیوتروریسم

مرکز کنترل و پیش‌گیری بیماری‌های آمریکا^۱ عوامل بیولوژیک را به سه دسته طبقه‌بندی کرده است (سابل^۲، ۲۰۰۲، ۷۲۵). دسته اول: بسیار خطرناک‌اند و به راحتی منتقل شده و می‌توانند موجب بروز مرگ و میر بالایی شوند. برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: تولارمی، آنتراکس، آبله، بوتولیسم، طاعون. دسته دوم: نسبت به دسته پیشین راحت‌تر منتقل شده و میزان تلفات پایین‌تری دارند. از این عوامل می‌توان به بروسلوزیس، توکسین اپسیلون کلستریدیوم اشاره کرد. دسته سوم: پاتوژن‌های هستند که برای انتشار جمعی، مهندسی شده‌اند. ویروس نیپا، هانیا ویروس، سارس از این دسته‌اند.

۲. رویکرد نظام حقوقی ایران نسبت به جرم‌انگاری بیوتروریسم

با پیوستن کشورمان به معاهدات ناظر بر سلاح‌های کشتار جمعی، و در راستای عمل به تعهدات بین‌المللی؛ در قوانین و مقررات کشورمان جهت مبارزه با مقوله بیوتروریسم تدابیری اندیشیده شده است؛ در ذیل به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود:

۱-۲- قانون مجازات اسلامی

در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵، مواد ۶۸۷ و ۶۸۸ می‌تواند به نوعی مرتبط با موضوع بیوتروریسم باشد. اما ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، برای نخستین بار به برخی از صور بیوتروریسم اشاره نموده است.

۲-۱-۱- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵

همان‌گونه که در آثار نویسندگان مشخص است، عملیات تروریستی صرفاً شامل قتل و کشتار نیست، بلکه آنان برای تعریف ترور، خرابکاری را در کنار اعمالی مانند آدم‌کشی و آدم‌دزدی قرار داده‌اند (آشوری، ۱۳۸۷). بنابراین می‌توان اقداماتی مانند خرابکاری در منابع و تأسیسات مورد استفاده عمومی را در صورتی که با قصد اختلال در نظم و امنیت عمومی و ایجاد هراس در بین مردم صورت می‌گیرد را نوعی از عملیات تروریستی برشمرد. در این زمینه ماده ۶۸۷ مقرر می‌دارد: «هرکس در وسایل و تأسیسات مورد استفاده عمومی ... مرتکب تخریب یا ایجاد حریق یا از کارانداختن یا هر نوع خرابکاری دیگر شود بدون آنکه منظور او اختلال در نظم و امنیت عمومی باشد به حبس از سه تا ده سال محکوم خواهد شد». در دو تبصره این قانون نیز می‌خوانیم «در صورتی که اعمال مذکور به منظور اختلال در نظم و امنیت جامعه و مقابله با حکومت اسلامی باشد مجازات مُجارب را خواهد داشت».

¹ Centers for Disease Control and Prevention

² Sobel

در تجزیه و تحلیل این ماده نکاتی قابل دریافت است:

۱. عنصر مادی این جرم، تخریب یا ایجاد حریق و یا از کار انداختن و یا هر نوع خرابکاری دیگر مذکور در ماده ۶۸۷ می‌باشد. در این ماده، هر نوع خرابکاری و به هر طریقی در دو فرض قصد اخلال در نظم و امنیت عمومی و بدون آن، جرم‌انگاری و برای آن دو کیفر متفاوت مقرر شده است (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۲).

در اینجا تخریب عادی منظور نیست، بلکه با تلفیق جرم تخریب و قصد مرتکب، این نوع تروریسم شکل می‌گیرد. با توجه به مراتب فوق، بیوتروریسم را می‌توان به مجموعه اقدامات خرابکارانه در وسایل و تاسیسات مورد استفاده عمومی از قبیل احراق، تخریب منابع آب و زیر ساخت‌های آن و همچنین آلوده کردن آب‌های شرب که با هدف ایجاد هراس در جامعه صورت می‌گیرد، تعریف کرد.

۳. این ماده می‌تواند اشکالی از بیوتروریسم را در برگیرد هرچند نبود نگاه افتراقی به مقوله بیوتروریسم و عدم فرق بین روش‌های مختلف ارتکاب رفتارهای مذکور در این ماده مشهود است. اما برخی از مصادیق بیوتروریسم در این ماده جرم‌انگاری شده است.

۴. ایراد وارده این است که هیچ تفاوتی بین تخریب و احراق قائل نشده است. از طرفی تخریب اموال کم ارزشی، مانند علائم راهنمایی و رانندگی را با تخریب تاسیسات عمومی مانند تاسیسات آب و برق برابر دانسته است.

۶. تبصره ۱ ماده می‌تواند از مصادیق تروریسم‌زیستی باشد، این تبصره با اعمال یک ضابطه ذهنی، مجازات این اعمال را در صورتی که «به منظور اخلال در نظم و امنیت جامعه و مقابله با حکومت اسلامی» ارتکاب یابد، مجازات محاربه دانسته است (میرمحمدصادقی، ۱۳۸۳).

ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ نیز اشعار می‌دارد: «هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، ... مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد».

با بررسی این ماده نکاتی قابل دریافت است:

۱. این ماده با توجه به ذکر عبارت «از قبیل» نشان می‌دهد که موارد تهدید علیه بهداشت عمومی تمثیلی می‌باشند و موارد دیگری که برای بهداشت عمومی تهدید محسوب گردد، مشمول این ماده می‌باشد. به عنوان مثال: تهدید علیه بهداشت عمومی با پخش میکروارگانیسم‌ها و مواد بیماری‌زا در منبع آب آشامیدنی یک شهر.

۲. در این ماده فقط برخی از عناصر بیوتروریسم همچون آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده مطرح شده است. اما به دلیل این که مقنن از هدف و انگیزه خاص تروریسم زیستی که همان اخلال شدید در نظم عمومی است، سخن نگفته است، فلذا این ماده مشابه تروریسم‌زیستی در حقوق ایران تلقی نشده و فقط وجه تشابه آن با تروریسم‌زیستی از این جهت است که به ذکر برخی از عناصر مادی بیوتروریسم پرداخته است، چون قصد اخلال شدید در نظم عمومی را دارا نیست (میرکمالی و دیگران، ۱۳۹۷).

۳. با وجود این، از آن رو که «هر اقدام» تهدیدکننده بهداشت عمومی را جرم‌انگاری کرده است در غیاب جرم‌انگاری مناسب، می‌تواند برخی صور بیوتروریسم را دربر بگیرد، اما نبود نگاه افتراقی به موضوع تروریسم‌زیستی، عدم توجه به سوءنیت خاص مرتکبان و نیز کیفر خفیف پیش‌بینی شده در آن ضعف‌های مهمی است که نمی‌توان به این ماده

به‌عنوان یک مستند قوی درباره جرم بیوتروریسم اعتماد کرد (اورسجی، ۱۳۹۶).

۴. با در نظر گرفتن آثار بازدارنده مجازات‌ها، تعیین حداکثر یک سال برای این جرم، مجازاتی سبک است. به همین خاطر قانون‌گذار در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، ضمن اشاره به برخی از مصادیق عملیات تروریستی، مجازات آلوده‌کردن آب را افزایش داده است.

۲-۱-۲- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

مبارزه با بیوتروریسم نخستین بار به طور صریح در این قانون پیش‌بینی گردیده است، در این ماده به‌طور صریح پخش عمدی و گسترده مواد سمی و میکروبی یا معاونت در آن را در صورتی که موجب ورود خسارت عمده به تمامیت جسمانی افراد یا اموال عمومی یا خصوصی شود از مصادیق افساد فی‌الارض دانسته است. ارتکاب این جرم افساد فی‌الارض و حکم آن اعدام است. در تبصره ماده نیز آمده است: هرگاه دادگاه از مجموع ادله و شواهد قصد اخلال گسترده در نظم عمومی، ایجاد ناامنی، ایراد خسارت عمده و یا اشاعه فساد یا فحشا در حد وسیع و یا علم به مؤثر بودن اقدامات انجام شده را احراز نکند مرتکب به حبس تعزیری درجه پنجم یا شش محکوم می‌شود. با بررسی این ماده نکات ذیل استنباط می‌شود:

۱. قانون‌گذار در این ماده، مرتکب «پخش مواد سمی و میکروبی» را مفسد فی‌الارض دانسته است. افساد فی‌الارض در اصطلاح هر نوع عملی است که جامعه را از حالت تعادل خارج کند و منشا فساد گسترده‌ای در محیطی شود؛ هر چند بدون توسل به اسلحه باشد. با توجه به درجه‌بندی مجازات‌های تعزیری در ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و عدم ذکر اعدام، از نظر قانونی مسلم است که دیگر تعزیر در قالب اعدام از نظر نظام تقنینی ایران مورد پذیرش قرار نگرفته است و تمامی مجازات‌های اعدام را باید بر عنوانی غیر از تعزیر حمل کرد. از این‌رو، با توجه به تعریف قانونی جرم افساد فی‌الارض در ماده ۲۸۶ و اعلام مجازات اعدام برای مرتکب یا مرتکبین جرائم این ماده، خصوصاً مرتکب «پخش مواد سمی و میکروبی» بی‌تردید قانون‌گذار آن را از مجازات‌های حدی به شمار آورده است (برهانی و احمد زاده، ۱۳۹۷).

۲. قانون‌گذار در این ماده بدون ارائه تعریفی از رفتار مجرمانه‌ی افساد فی‌الارض، مباشرت و معاونت در ارتکاب هشت دسته عمده از جرائم را مشمول حد افساد فی‌الارض قرار داده است. از میان جرایمی که در ماده ۲۸۶ تصریح شده، تنها «پخش مواد سمی و خطرناک» قابل انطباق با برخی از صور بیوتروریسم است.

۳. یکی از ایرادهای اساسی این است که با اضافه نمودن قید «یا معاونت در آن‌ها» برخلاف اصول فقهی و حقوقی، معاونت در جرم افساد فی‌الارض را نیز مصداق افساد فی‌الارض و مستوجب مجازات اعدام دانسته است. این روش علاوه بر این‌که با موازین فقهی سازگاری ندارد، بر مبنای حقوق ایران نیز قابل دفاع نیست. زیرا از دیدگاه فقهی معاونت در جرم حدی نمی‌تواند مانند مباشرت در این دسته از جرائم، مستوجب مجازات حدی باشد و حتی در محاربه، فقهاء فقط قائل به تعزیرند و تعمیم مجازات مباشر جرائم حدی به معاون، از پشتوانه فقی برخوردار نیست. از جهت حقوقی نیز در حقوق ایران، اصولاً معاونت در جرائم حدی، مجازات مباشر همان جرم را ندارد، بلکه درجه‌ای خفیف‌تر برای معاونت در جرم حدی منظور شده است (هاشمی، ۱۳۹۴).

۴. از تبصره ماده، چنین استفاده می‌شود که برای تحقق جرم افساد فی‌الارض «قصد مرتکب یا علم او به منتهی شدن

اقدامات او به اخلال شدید در نظم عمومی کشور ...» ضروری است (قربان نیا، ۱۳۹۳). بنابراین در افساد فی الارض سوءنیت خاص لازم است، زیرا اولاً از مفهوم تبصره ماده ۲۸۶ استفاده می‌کنیم که این قصد لازم است، ثانیاً از ماده ۱۴۴ قانون مجازات اسلامی استفاده می‌شود که جرم عمدی مقید، نیازمند سوءنیت خاص است (برهانی و احمد زاده، ۱۳۹۷).

۵. در این ماده پخش مواد سمی و میکروبی که می‌تواند مصداق برخی از صور بیوتروریسم باشد از جمله جرایم مقیدی است که ارتکاب آن باید به نتیجه‌ای خاص منجر شود. «اخلال شدید در نظم عمومی کشور»، «ورود خسارت عمدی به تمامیت جسمانی افراد»، «ورود خسارت عمدی به اموال عمومی و خصوصی»، «ناامنی»، «اشاعه‌ی فساد و فحشا» نتایج هستند که باید در نتیجه ارتکاب گسترده‌ی بیوتروریسم، به وقوع بپیوندند. نکته مهم‌تر این‌که در بخش اخیر ماده، نتایج فوق مقید به عبارت «در حد وسیع» شده‌اند و به طور مطلق حصول این نتایج موجب تحقق افساد فی الارض نیست.

۶. در این ماده، مرتکب «پخش مواد میکروبی و سمی و خطرناک» مفسد فی الارض است و مجازات آن اعدام می‌باشد، که استناد به آن و اعمال مجازات اعدام برای این عنوان گسترده با توجه به این‌که هیچ معیاری برای تحدید و تعیین حدود عباراتی مانند عمدی، گسترده و ... ارائه نداده؛ محل تردید است، زیرا تفسیر موسع از عنوان افساد فی الارض است، در صورتی که در قانون کیفری بایستی تفسیر مضیق و محدود صورت گیرد.

۷. نکته دیگر این‌که، در این ماده فقط به «پخش مواد میکروبی و سمی و خطرناک» اشاره شده است، در حالی که «تولید، تملک، اکتساب، انتقال، حمل، نگهداری، توسعه یا انباشت غیرقانونی، سرقت، تحصیل متقلبانه و قاچاق سموم، عناصر و مواد میکروبی و بیولوژیک که می‌تواند از مصادیق جرم بیوتروریسم باشد، پرداخته نشده است، از طرفی عوامل بیولوژیک، طیف وسیعی از میکروب‌ها، ویروس‌ها، باکتری‌ها و مواد بیماری‌زای دیگر را نیز شامل می‌شود که در این ماده جرم‌انگاری نشده است.

۸. اگر مفسد مرتکب با پخش مواد سمی و میکروبی و خطرناک موجب اخلال شدید در نظم عمومی کشور می‌شود و باعث هراس مردم گردد، مفسد فی الارض شناخته خواهد شد.

۲-۲- قانون حفاظت از خاک مصوب ۱۳۹۸/۳/۴

بر اساس ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست، اقدام به هر عملی که موجبات آلودگی محیط‌زیست را فراهم نماید ممنوع است. منظور از آلوده ساختن محیط‌زیست عبارتست از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا، خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی یا بیولوژیک آن را به طوری که زیان آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد تغییر دهد. آلودگی محیط‌زیست شامل طیف وسیعی از آلودگی‌های آب، هوا، خاک، فیزیکی، بیولوژیک و به‌طور کلی آسیب بر مظاهر محیط زیست می‌باشد (خوئینی و یحیی پور، ۱۳۹۵). و در تبصره ۲ ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ منظور مقنن از آلودگی محیط‌زیست را تبیین نموده است. در این تبصره آلودگی سه عنصر حیاتی محیط‌زیست بشر یعنی آب، هوا و خاک را مد نظر قرار داده است. و در بند (ت) ماده (۱) قانون حفاظت از خاک مصوب ۱۳۹۸ با اندکی تغییر در تعریف آلودگی محیط‌زیست، آلودگی خاک را این‌گونه تعریف نموده است: «آمیختن یک یا چند ماده خارجی به خاک یا پخش آنها بر سطح خاک به میزانی که کیفیت

فیزیکی، شیمیایی یا زیستی آن را به نحوی تغییر دهد که برای انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان و یا آثار و ابنیه زیان آور باشد».

مطابق بند (ث) ماده آلاینده خاک هر نوع ماده یا عامل فیزیکی، شیمیایی و زیستی (بیولوژیکی) که باعث آلودگی خاک گردیده و یا به آلودگی آن بیفزاید. و در بند (ج) آلوده کننده خاک را تمامی اشخاص حقیقی و حقوقی که به هر نحو باعث آلودگی خاک شوند می داند.

مطابق ماده ۱۶ تخریب کنندگان خاک مکلفند بلافاصله پس از دریافت اخطار وزارت، فعالیت منجر به تخریب را متوقف و ظرف مهلت معینی که از طرف وزارت اعلام می شود خاک را بازسازی و جبران خسارت نمایند. مستنکف علاوه بر توقف فعالیت، بازسازی خاک و جبران خسارت با حکم مراجع قضائی به جزای نقدی دو تا پنج برابر خسارت وارده محکوم می شود.

بر اساس ماده ۱۹ تخلیه و دفن مواد آلاینده اعم از مایع و جامد در خاک در غیر از مکان های تعیین شده ممنوع است. مرتکب علاوه بر جبران خسارت زیست محیطی، به جزای نقدی دو تا پنج برابر خسارت وارده محکوم می شود.

نکاتی به طور خلاصه از قانون حفاظت از خاک قابل استنباط است:

۱. بر اساس این قانون فروش و قاچاق خاک به هر شکل و نوع محدود شده و مجری قانون مجازات سنگینی را برای کسانی که خاک را تخریب کرده و موجب فرسایش آن می شود در نظر گرفته است.

۲. اختیارات بی سابقه ای بر اساس این قانون به محیط زیست داده شده که حتی اگر کسی به صورت عمدی خاک را آلوده کرد و توجهی به هشدار و تذکر این سازمان نداشت، محیط زیست می تواند تجارت و یا کارخانه متخلف را برای همیشه تعطیل کند. بدین ترتیب فرد خاطی حتی اجازه شکایت به قوه قضائیه را نخواهد داشت و می توان این سخت گیری را از فزاینده های امیدوارکننده این قانون به شمار آورد.

۳. قانون حفاظت از خاک در تعارض با اصل ۳۴ و ۳۶ قانون اساسی، مغایر با سیاست های کلی بخش های کشاورزی، محیط زیست و تولید ملی و ماده ۳۱ قانون برنامه ششم توسعه است.

مطابق تبصره ماده ۱۵ در صورتی که آلودگی ایجاد شده، محیط زیست و یا سلامت را با وضعیت اضطراری مواجه نماید، سازمان بدون اخطار قبلی، می توان واحد آلاینده را تعطیل کند. تصریح مذکور در تعارض با ماده ۳۴ قانون اساسی است، زیرا مطابق ماده مذکور دادخواهی حق مسلم هر فرد است و هیچ کس را نمی توان از دادگاهی که به موجب قانون حق مراجعه به آن را دارد منع کرد و به موجب ماده ۳۶ حکم به مجازات و اجرای آن باید تنها از طریق دادگاه صالح و به موجب قانون باشد.

اشکال دیگر، مغایرت با اسناد بالادستی است. در ماده ۱۸ وظیفه پایش آلودگی خاک بر عهده خود تولیدکننده گذاشته شده است در حالی که طبق ماده ۵ سیاست های کلی محیط زیست، پایش مستمر و کنترل منابع و عوامل آلاینده هوا، آب، خاک، ... از وظایف این سازمان است (مرتضوی، ۱۳۹۷).

۴. جنبه های حقوقی و جزایی مذکور در قانون، فاقد شفافیت و مغشوش است و ممکن است درگیری های حقوقی را تشدید نماید.

۲-۳- قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه (۱۳۹۴-۱۳۹۰)

این قانون نیز موادی را به پیشگیری و مقابله با بیوتروریسم اختصاص داده است. در بند (ج) ماده ۲۰۶، مسئولیت مدیریت مقابله با تروریسم بیولوژیک به وزارت اطلاعات محول شده است، وزارت اطلاعات موظف است... کمیسیون ویژه‌ای مرکب از دستگاه‌های اصلی ذیربط برای تهیه و اجرای طرح جامع مبارزه با بیوتروریسم به منظور مبارزه هماهنگ با تروریسم زیستی... تا پایان برنامه تشکیل دهد. به موجب تبصره ماده فوق کمیسیون مذکور موارد نیازمند قانون در زمینه بیوتروریسم را به مجلس شورای اسلامی ارائه می‌کند.

تهیه و اجرای طرح جامع مبارزه با بیوتروریسم، هدف اصلی این ماده به شمار می‌رود. به نظر می‌رسد، مقنن وجود تهدیدات زیستی را احراز نموده و به همین دلیل مبارزه با آن را «به صورت یک اصل نهادینه شده در کشور» مورد تاکید قرار داده است. بدون شک، یکی از اقدامات لازم به منظور تحقق «مبارزه هماهنگ» در این رابطه، تقسیم کار تقنینی، اجرائی و قضائی بوده و از آنجا که جرم‌انگاری نیازمند قانون‌گذاری می‌باشد، لازم است طرح مربوط توسط کمیسیون مذکور تهیه شده و نماینده قوه قضائیه نیز در سازکار مربوط عضویت داشته باشد.

در این قانون که سیاست‌های کلی نظام در امور مختلف را پیش بینی نموده است، هیچ گونه جرم‌انگاری صورت نگرفته است، بلکه این قانون یک سند بالادستی است که مسئولین بخش‌های مختلف کشور را مکلف به اجرای این برنامه می‌نماید، از این رو توجه جدی‌تر به برنامه‌های توسعه به عنوان سندی بالادستی و دارای ضرورت اجرایی سازی بایسته‌یی انکار ناپذیر است. این مواد بیشتر ناظر بر پیشگیری است و ضمانت اجرای آنها از نوع اداری و یا مدنی است تا کیفری.

۴-۲- قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه (۱۴۰۰-۱۳۹۶)

در بند چ ماده (۳۱) ممنوعیت هرگونه رهاسازی، تولید، واردات و مصرف محصولات تراریخته، در چهارچوب قانون ایمنی زیستی با رعایت مقررات و موازین ملی و بین‌المللی پیش‌بینی گردیده است. تبصره این ماده نیز دولت را موظف به اقدام لازم برای آزمایش مواد غذایی و فرآورده‌های غذایی وارداتی جهت تشخیص مواد تراریخته نموده و با اطلاع رسانی مردم را از مواد غذایی تراریخته با خبر ساخته و خطرات احتمالی این مواد را که بر اساس آزمایشات معتبر معلوم می‌شود به مردم اعلام نماید.

نکته قابل ذکر این است که، از مفاد بند چ ماده ۳۱ هیچ‌گونه ممنوعیت مطلقه راجع به هرگونه رهاسازی، تولید، واردات و مصرف محصولات تراریخته قابل استنباط نیست، و ممنوعیت مقرر در آن، با ملاحظه ممنوعیت مقرر در قانون ایمنی زیستی و حدود مقرر در قانون یاد شده، گردیده است. علاوه بر این، تبصره ذیل بند (چ) نیز مؤید امکان واردات این قبیل محصولات می‌باشد. نکته دیگر این که در قانون برنامه ششم، به عملیاتی‌سازی تکالیف دولت از قبیل ایجاد تمهیدات لازم برای اجرای قانون (محصولات تراریخته) اشاره‌ای نشده است و تنها به ممنوعیت تولید، رهاسازی، صادرات و واردات این قبیل مواد، در خارج از چارچوب قانون اشاره شده که آن هم به شکلی بسیار گنگ و غیرگویاست.

۴-۵- قانون ایمنی زیستی مصوب ۱۳۸۸/۰۵/۲۶

مسئولیت حفاظت از سلامت انسان و بررسی ارزیابی مخاطرات احتمالی موجودات زنده تغییرشکل یافته‌ای که به

مصرف غذای انسان می‌رسد و همچنین مسولیت شناسایی و اتخاذ تدابیر لازم در مورد موجودات زنده‌ای که برای انسان بیماری‌زا می‌باشد، به موجب بند ج ماده (۵)، بر عهده وزارت بهداشت می‌باشد. کمیسیون سه نفره داوری را به منظور رسیدگی به اعتراض متقاضی نسبت به نظر دستگاه‌های اجرایی ذی‌صلاح و حل اختلافات و یا رسیدگی به شکایات احتمالی بین اشخاص و دستگاه‌های اجرایی ذی‌صلاح موضوع این قانون را در تبصره آن معرفی می‌نماید.

ایرادها و کاستی‌های موجود در قانون ایمنی زیستی ایران سبب بروز تفسیرهای مختلف و به تبع آن عدم اجرای آن شده است، از جمله: دامنه شمول قانون، موضوع برچسب‌گذاری، مراجع ذی‌صلاح مجوزدهی و سایر ایرادها سبب شد تا تدوین آیین‌نامه اجرایی آن سال‌ها طول کشیده و در نهایت نیز بلا تکلیف بماند. از سوی دیگر، دستورالعمل‌ها و شیوه‌نامه‌های اجرایی تهیه شده از سوی دستگاه‌های اجرایی نیز دارای اشکالات فراوانی هستند. در مجموع ناهماهنگی بین دستگاه‌های اجرایی ذی‌صلاح و نبود ضمانت اجرایی کافی در کشور نیز سبب شده تا علیرغم وجود قوانین مرتبط از جمله قانون الحاق ایران به پروتکل ایمنی زیستی کارتاها و قانون ایمنی زیستی، تنها از تولید تجاری گیاهان تراریخته در کشور جلوگیری به عمل آمده و در خصوص واردات این نوع محصولات، کنترل و نظارتی صورت نگیرد (صالحی و سلیمانی، ۱۳۹۷).

۶-۲- قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم مصوب سال ۱۳۹۴/۱۲/۲۲ و قانون اصلاح آن مصوب ۱۳۹۷/۴/۱۳

برای این که سازمان‌های تروریستی نتوانند با توسل به کمک‌های مالی دیگران مرتکب اعمال تروریستی شوند، قانونگذار ایران نیز از باب پیشگیری، قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم را در سال ۱۳۹۴ به تصویب رسید. این قانون جرم‌انگاری نوین و نخستین قانونی است که در آن به مصادیق تروریسم در نظام حقوقی ایران اشاره شده است (اسدی و ورورایی، ۱۳۹۷). بر اساس بند ۲ و ۳ بخش «ب» و بند ۴ و ۵ بخش «پ» ماده ۱ این قانون، کمک مالی به کسانی که مرتکب اقدامات تروریستی، مانند ایراد خسارت شدید به محیط زیست از قبیل مسموم کردن آب‌ها و آتش-زدن جنگل‌ها؛ تولید، تملک، اکتساب، انتقال، حمل، نگهداری، توسعه یا انباشت غیرقانونی، سرقت، تحصیل متقلبانه و قاچاق سموم، عناصر و مواد هسته‌ای، شیمیایی، میکروبی و زیست‌شناسی (بیولوژیک) و استفاده یا تهدید به استفاده از سلاح‌های هسته‌ای، شیمیایی، میکروبی و زیست‌شناسی (بیولوژیک) شوند، جرم تأمین مالی تروریسم محسوب خواهد شد.

نکاتی که با مطالعه این قانون قابل دریافت است:

۱. در حقوق ایران تاکنون تروریسم به صورت مستقل جرم‌انگاری نشده، اما قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم به تصویب مجلس شورای اسلامی و تأیید شورای نگهبان رسیده است و این امر، بیانگر سیاست جنایی سرگردان ماست، در حالی که در خصوص خود تروریسم قانونی نداریم، اما قانون مبارزه با تأمین مالی آن را داریم. مشکل بیشتر خود را در جایی نشان می‌دهد که مقنن در حالی که هنوز تعریفی از تروریسم زیستی ارائه نداده است، اما در «بند ۳» ماده ۱ همین قانون «تولید، تملک، اکتساب، انتقال، سرقت، تحصیل متقلبانه، قاچاق، حمل، نگهداری، توسعه یا انباشت و استفاده یا تهدید به استفاده از سلاح‌های هسته‌ای، شیمیایی، میکروبی و زیست‌شناسی (بیولوژیک)» را مطرح کرده که در واقع همان بیوتروریسم است (میرکمالی و دیگران، ۱۳۹۷).

۲. استفاده از واژه مبهم «ایراد خسارت شدید» قیدی برای نتیجه مجرمانه تلقی شده است، به نظر می‌رسد معیار و ملاک احراز این عنوان مشخص نیست، از طرفی معلوم نشده بر چه اساس می‌توان به تحدید و تعیین مرز این واژه (شدید) پرداخت.

۳. قانون‌گذار به طور منطقی در مورد انجام هر گونه فعالیت اقتصادی برای تولید و ... بین مواد بیولوژیک و سلاح‌های بیولوژیک تفاوت قائل شده و سیاست کیفری سخت‌گیرانه‌تری نسبت به سلاح‌های بیولوژیک اتخاذ نموده است، به طوری که استفاده یا حتی تهدید به استفاده از سلاح‌های بیولوژیک را بدون داشتن انگیزه و صرف‌نظر از هر گونه نتیجه‌ای جرم می‌داند.

۴. برخی اعمال مذکور در قانون مبارزه با تامین مالی تروریسم (مانند اقدامات بیوتروریستی) اگر به قصد تاثیرگذاری بر سیاست یا خط‌مشی جمهوری اسلامی ایران انجام شوند، اعمال بیوتروریستی محسوب شده و اگر چنین قصدی در آن‌ها وجود نداشته باشد، عمل مرتکب، جرم عادی است (اسدی و ورورایی، ۱۳۹۷). ولی به موجب بند ۸ از بند «ب» ماده ۱ همان قانون، اگر کسی مرتکب بمب‌گذاری در تاسیسات دولتی یا تاسیسات زیرساختی مانند آب و برق شود، صرف نظر از انگیزه مرتکب و نتیجه حاصله در صورتی که در حکم محاربه یا افساد فی الارض تلقی شود، به مجازات آن محکوم می‌شود.

۵. این قانون صرفاً فعالیت‌های اقتصادی و مالی را که به منظور انجام اعمال مذکور در قانون فوق آمده است، را جرم-انگاری نموده است، اما به دیگر اعمال بیوتروریستی اشاره نشده است. فلذا این قانون نیز نمی‌تواند مبنا و اساس مبارزه با بیوتروریسم قرار گیرد و نظام حقوقی ایران را از وضع قانونی مستقل ویژه جرائم بیوتروریستی بی‌نیاز سازد.

۷-۲- سایر قوانین و مقررات داخلی

در برخی دیگر از قوانین داخلی مواردی وجود دارد که می‌تواند به عنوان مستند مبارزه با بیوتروریسم محسوب گردد؛ از جمله: اساسنامه سازمان پدافند غیرعامل کشور مصوب ۱۳۹۳؛ قانون مقابله با قاچاق اسلحه و مهمات مصوب ۱۳۹۰؛ طرح جامع میکروبی کشور مصوب ۱۳۷۸؛ قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۹۰ و ...

۳. نگاهی اجمالی به رویکرد فقهی نسبت به بیوتروریسم

در این بخش، به تعریف جرم و مفسد فی الارض از نظر فقهی و حقوقی و رابطه آن با بیوتروریسم پرداخته، در ادامه به مفاهیم فقهی مرتبط با بیوتروریسم اشاره می‌گردد.

۱-۳- تعریف جرم از نظر فقهی و حقوقی و رابطه آن با بیوتروریسم

جرم از دیدگاه اسلام و فقه اسلامی عبارت است از: «انجام دادن فعل یا گفتن قولی که قانون اسلام آن را حرام دانسته و بر فعل آن، کیفری مقرر کرده است» (فیض، ۱۳۶۴ ق). «جرم، امور ممنوع شرعی است که خداوند به وسیله اجرای کیفر حد یا تعزیر، مردم را از ارتکاب آن باز می‌دارد» (ماوردی، ۱۴۰۶ ق). عده‌ای از حقوقدانان معتقدند که: «نقض قانون هر کشوری در اثر عمل خارجی در صورتی که انجام وظیفه یا اعمال حقی آن را تجویز نکند و مستوجب مجازات هم باشد، جرم نامیده می‌شود» (احمدوند، ۱۳۸۷).

با توجه به مطالب بیان شده در مورد ویژگی سلاح‌های بیولوژیک می‌توان فهمید که بعضی از مؤلفه‌های مربوط به ترور از جمله ۱- قصد کشتن و نابودی انسان ۲- ایجاد رعب و وحشت و مخفیانه و موزیانه بودن را داراست و در استفاده

عمدی از این نوع سلاح‌ها برای نابودی دیگر ملت‌ها هیچ‌گونه تردیدی وجود ندارد (مرادخانی و رحمانی، ۱۳۹۷).

۲-۳- مجازات مفسد فی الارض از نظر فقهی و حقوقی و رابطه آن با بیوتروریسم

از نظر لغوی افساد مصدر مزیدی از باب افعال از «فسد» به معنای فساد کردن و برپا کردن فتنه است (معین، ۱۳۸۴). فساد در مقابل صلاح به معنای خشکی و بی‌حاصلی (ابن منظور، ۱۴۰۵) و گرفتن مال از روی عدوان نیز آمده است (فیروزآبادی، ۱۴۲۰). لفظ فساد و مشتقات آن در مجموع به معنای خارج شدن از اعتدال و به هم ریختن اعتدال و نظم هر چیزی است و فساد کسی است که موجب برهم خوردن نظم و اعتدال اشیاء شود (حبیب‌زاده، ۱۳۷۹). افساد فی‌الارض در اصطلاح هر نوع عملی است که جامعه را از حالت تعادل خارج کند و منشاء فساد گسترده‌ای در محیطی شود؛ هرچند بدون توسل به اسلحه باشد (برهانی و احمدزاده، ۱۳۹۷). در فقه اسلامی مجازات مفسد فی الارض اعدام است و «اعدام» به عنوان شدیدترین واکنش کیفری در موارد معدود و انگشت‌شماری برای مقابله با بزهکاران در ذیل باب حدود مورد پذیرش قرار گرفته است؛ چرا که در میان مجازات‌های اسلامی، حدود دارای ویژگی‌های خاصی نظیر سخت‌گیری در مرحله اثبات و شدت در مرحله اجرای مجازات هستند. به دلیل نتایج سخت مترتب بر حدود، تعداد این جرایم احصاء شده و شرایط اثبات و نیز میزان مجازات و حتی نحوه‌ی اجرای آنها مورد توجه خاص شارع قرار گرفته است. قرآن کریم در آیه ۳۳ سوره مائده با اشاره به کسانی که با خدا و رسولش محاربه می‌کنند و فساد را در زمین گسترش می‌دهند، چهار مجازات برای حد محاربه جعل کرده است که سنگین‌ترین آنها اعدام است. اکثریت قریب به اتفاق فقهای شیعه در آیه شریفه، افساد فی الارض را به محاربه معطوف می‌کنند و در نتیجه معتقدند که آیه شریفه در مقام بیان تنها یک جرم است و افساد فی الارض عنوان مستقلی از محاربه نیست (هاشمی‌شاهرودی، ۱۳۷۶). در مقابل تعداد بسیار معدودی از فقها حد افساد فی الارض را از محاربه جدا دانسته‌اند (مومن، ۱۴۱۵). حال توجه به این نکته حائز اهمیت است که در ادبیات فقهی، باب مجزایی به این حد اختصاص نیافته، چه آنکه بر حسب ظاهر در هیچ یک از کتب فقهی بحث مستقلی تحت عنوان افساد فی الارض آورده نشده است (گلپایگانی، ۱۴۱۲).

با وجود این، از نظر حقوقی صرف‌نظر از برخی قوانین مستقل و مصادیق خاص مانند قانون مبارزه با قاچاق انسان و ...، در قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۰ ردپایی از حد افساد فی الارض به عنوان حدی مستقل از حد محاربه یافت نمی‌شد و نظام تقنینی بر اساس نظرهای مشهور فقهی، تنها فرد محارب را شناسایی کرده بود. قانون‌گذار در سال ۱۳۹۲ در چرخشی تامل برانگیز از نظریه مشهور فقهای شیعه که در طول ۳۵ سال پس از انقلاب اسلامی مبنای قانون-گذاری بود، حد افساد فی الارض را به صورت جداگانه مورد جرم‌انگاری قرار داد و با تبیین عنصر مادی و معنوی آن در ماده ۲۸۶، افساد فی الارض را به صورت عام و گسترده به عنوان حد مصرح وارد قوانین جزایی کرد (برهانی و احمدزاده، ۱۳۹۷).

۳-۳- مفاهیم فقهی مرتبط با بیوتروریسم

۳-۳-۱- فتک و بیوتروریسم

«فتک آن است که کسی بر همراه خود وارد شود و در حالی که او غافل است، به طور ناگهانی او را به چنگ اندازد و به قتلش برساند (ابن منظور، ۱۴۱۴ق).

به‌طور خلاصه وجه اشتراک ترور بیولوژیک با فتک: ۱- در هر دوی آنها قصد و فعل قتل نفس وجود دارد ۲-

ناگهانی بودن وقوع در هر دو. اما وجه افتراق: ۱- در فتک درگیری شخصی است در حال که در ترور بیولوژیک افراد مورد تهاجم مردم عادی جامعه است. ۲- انگیزه در در فتک ممکن است سیاسی نباشد در حالی که در ترور بیولوژیک اکثراً با انگیزه سیاسی است (مرادخانی و رحمانی، ۱۳۹۷).

۳-۳-۲- اغتیال و بیوتروریسم

منظور از اغتیال، قتل از روی خدعه و نیرنگ در خفا می‌باشد (زمخشری، بی تا). پس در اغتیال و ترور بیولوژیک، مخفیانه، موزیانه و نیرنگ‌آمیز بودن ملموس است، اما در اغتیال شاید فقط یک فرد به این صورت کشته شود ولی در ترور بیولوژیک آمار انسانی آن شاید قریب به آمار یک ملت باشد (همان، ۱۳۹۷).

۳-۳-۳- محاربه و بیوتروریسم

در تبیین معنای محاربه از نظر فقها چنین استنباط می‌شود که محارب کسی است که اسلحه خود را به قصد ترساندن مردم و ایجاد فساد در زمین در خشکی و دریا در روز و شب، در شهر و غیر آن بیرون بکشد، محارب است؛ چنین فعلی محاربه است (ابن ادریس، ۱۴۱۰ ق) در تعریف محاربه، قید سلاح وجود دارد به همین جهت، این مسأله مورد نزاع است که آیا سلاح موضوعیت دارد یا خیر. شهید ثانی برای سلاح، موضوعیت قائل نشده (عاملی، ۱۴۱۰ق) ولی قانون‌گذار اسلامی در ماده ۲۷۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مقرر می‌دارد: ایجاد ارباب و وحشت و ناامنی بین مردم با استفاده از سلاح محاربه است و بدون داشتن سلاح (تجرید السلاح) شخص محارب شناخته نمی‌شود. پس در محاربه و ترور بیولوژیک از سلاح به قصد جان، مال یا ناموس مردم یا ارباب آن‌ها با انگیزه سیاسی استفاده می‌شود و موجب فساد در جامعه می‌شود.

۳-۳-۴- غدر و خدعه و بیوتروریسم

غدر به معنای خیانت، در اسلام حرام و ممنوع شده است. زیرا اسلام محور روابط با غیر مسلمانان را اصل صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز قرار داده است. بدین منظور «غدر» حتی با کفار خلاف نظر اسلام است. «و یحرم الغدرُ بالكفار» (حلی، ۴۱۸ق). غدر و خیانت نسبی نبوده تا در برخی شرایط مجاز و در شرایط دیگر، مجاز شمرده باشد (حاجی-زاده، ۱۳۹۰).

عنوان مرتبط دیگر خدعه یا گول زدن و فریب است که به خلاف غدر در فقه جایز است. خدعه و فریب نسبی است و در جنگ‌ها به ما اجازه داده‌اند که برای فریب دشمن از این روش استفاده کنیم. صاحب جواهر پس از اشاره به عدم جواز غدر، خدعه در جنگ را جایز می‌داند و معتقد است: «تذکره» و «منتهی» بر این امر اجماع شده است (نجفی، ۱۳۶۳). به همین جهت دروغ گفتن در جنگ از نظر شرعی مجاز شمرده شده است (امام خمینی، ۱۳۸۱).

بیوتروریسم نوعی غدر است نه خدعه و در آن انگیزه قتل نیز وجود دارد. چه بسا افراد غیرنظامی و مردم عادی را با شیوه‌های مخفیانه، مرموزانه و غیرانسانی هدف قرار دهد. لذا از نظر دین اسلام کاملاً مطرود، محکوم و ممنوع است؛ و علت آن‌که غدر در فقه اسلامی منع شده این است که نقطه شروع شریعت رعایت ارزش‌های اخلاقی است. مانند این- که هیچ کس نباید به حیات، سلامت، امنیت یا عرض و آبروی دیگری آسیب رساند (قماش، ۱۳۹۴ق).

۳-۵-۳- وجوب دفاع مشروع در مقابل بیوتروریسم

بیوتروریسم، به معنای سوءاستفاده از عوامل بیولوژیک (اعم از باکتری، ویروس، قارچ و انگل) و یا سموم حاصله از آن‌ها به منظور ایجاد ترس و وحشت، کشتن و یا ناتوان کردن طرف درگیر در جنگ و نابودی دام‌ها یا گیاهان می‌باشد که به منظور ترور دسته جمعی و یا انفرادی توسط دولت‌ها و یا افراد بکار گرفته می‌شود، که استفاده و حمله بیولوژیکی با توجه به آثار فیزیکی، روانی، اقتصادی و زیست محیطی و بهداشتی با اهداف ضد بشری و ایجاد رعب و وحشت عمومی طبق قوانین یک اقدام مجرمانه است؛ بکارگیری از آن حتی در حال جنگ در فقه ممنوع می‌باشد. از نظر قوانین و فقه اسلامی رعایت حقوق انسانها و حق حیات و ارزش‌های اخلاقی مورد توجه می‌باشد و استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی به هر شکلی که باشد و افراد بی‌گناه و غیرنظامی را هدف قرار دهد، حرام بوده و استفاده از آن جایز نمی‌باشد. اما در وجوب دفاع مشروع در مقابل بیوتروریسم که خود نوعی تهاجم و تعدی بیولوژیک محسوب می‌شود با رعایت ال‌اسهل فال‌اسهل تردیدی وجود ندارد؛ که برای برقراری شرط تناسب در دفاع بیوتروریستی بهترین حالت برای دفع تجاوز دفاع علمی و بیولوژیکی می‌باشد. حتی وجوب یادگیری علوم بیولوژیک برای دفع تعدی و تجاوز دشمن در استفاده از سلاح‌های بیوتروریستی واجب کفایی است (مرادخانی و رحمانی، ۱۳۹۷).

۴. کاستی‌های قوانین و مقررات داخلی در موضوع بیوتروریسم

در برخی از قوانین داخلی، که در مباحث قبلی این مقاله به نمونه‌های مهم آن اشاره شد، به صورت تصریحی یا تلویحی به موضوع مبارزه با تروریسم زیستی اشاره گردیده است، اما به نظر نگارنده به دلایل زیر این اسناد، توانایی تضمین جلوگیری از کاربرد این مواد را نداشته است:

۱-۴- به کارگیری عبارات مبهم

آنچه بیش از همه در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ چشم‌گیر است، استفاده از واژه‌های مبهم «به طور گسترده»، «موجب اخلال شدید»، «ورود خسارت عمده» و «اشاعه فساد و فحشا در حد وسیع» است. پرسش آن است که بر چه اساسی می‌توان به تحدید و تعیین و شناخت مرزهای گسترده و شدید و عمده و وسیع پرداخت. به عنوان مثال «پخش مواد سمی و میکروبی و خطرناک به طور گسترده» توسط مرتکب در چه صورتی و طبق چه معیاری مصداق بیوتروریسم است و مجازات مفسد فی الارض را خواهد داشت. در این ماده هیچ معیاری بر این امر ارائه نشده است.

۲-۴- نداشتن ضمانت اجرا

به جز در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی که تحت شرایطی مبهم که پیش‌تر اشاره شد، نداشتن ضمانت اجرا نقطه ضعف آن‌هاست. زیرا به نظر می‌رسد، قوانین مذکور بیشتر ناظر بر پیشگیری از دسترسی و تولید مواد و سلاح‌های بیولوژیک است نه ارتکاب جرایم بیوتروریستی. به عنوان مثال: مطابق تبصره (۱) ماده ۱۲۲ قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۹۰ ورود قطعی کالای دو منظوره مورد سوء استفاده بیوتروریسم، براساس اعلام وزارت اطلاعات حسب مورد ممنوع می‌شود. یا در بند چ ماده ۳۱ قانون برنامه ششم، هرگونه رهاسازی، تولید، واردات و مصرف محصولات تراریخته، تحت شرایطی ممنوع گردیده است. اما ضمانت اجرای نقض این قوانین و مقررات پیش بینی نشده است.

۳-۴- دامنه محدود قوانین موجود

با توجه به تنوع و گستردگی تهدیدات بیوتروریسم و حوزه نفوذ وسیع آن در بخش‌های مختلف، اولاً دامنه قوانین و مقررات داخلی بسیار محدود بوده و هم‌همی موارد را پوشش نداده است؛ ثانیاً به جز در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ آن هم به صورت بسیار محدود، جرایم بیوتروریستی جرم‌انگاری نگردیده است. زیرا در این ماده فقط پخش مواد سمی و میکروبی را جرم دانسته است، در صورتی که عوامل بیوتروریسم طیف وسیعی از بیماری‌ها، ویروس‌ها، باکتری‌ها، انگل‌ها، سموم و توکسین‌ها را هم شامل می‌شود، از طرفی این ماده، هیچ اشاره‌ای به تهیه، تولید، تملک، خرید، فروش، ساخت، اکتساب، انتقال، حمل، توسعه، انباشت، استفاده و ... مواد بیولوژیک ننموده است.

۴-۴- سرعت عمل کند قانونگذار

به نظر می‌رسد مجلس شورای اسلامی و دستگاه‌های متولی مبارزه با بیوتروریسم به اندازه کافی تهدیدات بیوتروریستی را جدی نگرفته، وضع قانونی جامع و کامل که همه‌ی ابعاد، عوامل و مصادیق بیوتروریسم را در بر بگیرد، ضروری نمی‌دانند؛ به همین دلیل تشکیل کمیسیون ویژه و تدوین طرح جامع مبارزه با بیوتروریسم تاکنون معطل مانده یا به کندی پیش رفته است.

۴-۵- نبود سازکارهای مشخص

نبود سازکارهای مشخص در اسناد بین‌الملل پیرامون بیوتروریسم، عملاً فضایی را برای کشورها فراهم ساخته تا براساس منافع، برداشت خود از تعهداتی که بعهد گرفته‌اند، را به اجرا بگذارند. به عنوان مثال: مفاد کنوانسیون سلاح‌های زیستی ۱۹۷۲ و دستاوردهای کنفرانس‌های بازنگری، مجموعه‌ای از مقررات را ایجاد نموده تا اعضا ذیل این توافقات سازکارهایی را که پذیرفته‌اند به اجرا گذارند. این سازکارها (مانند اقدامات اطمینان ساز یا فرآیند مشورت) اگر چه توانسته‌اند چارچوب مناسبی را برای ایفای تعهدات اعضا فراهم کنند، اما تا زمانی که در یک رژیم حقوقی جامع به صورت الزام‌آور در نیاید نمی‌تواند آهنگ اجرای کنوانسیون توسط اعضا را یکنواخت نماید (میرزایی، ۱۳۹۰).

در قوانین داخلی نیز، با عنایت به گستره تهدیدات بیولوژیک و عدم کارآمدی قوانین موجود؛ فقدان سازکار قدرتمندی برای جلوگیری از ارتکاب جرایم بیوتروریستی که بتواند همه‌ی موارد، عناصر و مصادیق بیوتروریسم را پوشش دهد کاملاً مشهود است، زیرا همان طوری که قبلاً اشاره گردید، ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، منحصرأً به «پخش مواد سمی و بیولوژیک» اشاره داشته و سایر موارد را پوشش نداده است.

۴-۶- ابهام در برخی اسناد و قوانین

در بند ۲-۲ طرح جامع میکروبی کشور مصوب ۱۳۷۸، مسئولیت اصلی مقابله با شیوع طبیعی بیماری‌های میکروبی بر عهده نهادهای غیرنظامی بویژه وزارت بهداشت و جهاد کشاورزی گذاشته شده است و در صورت احتمال کاربرد سلاح‌های میکروبی، مدیریت آن بر عهده نهادهای نظامی کشور می‌باشد و در بند (ج) ماده ۲۰۶ قانون برنامه پنجم مصوب ۱۳۸۹، مسئولیت مدیریت مقابله با تروریسم بیولوژیک به وزارت اطلاعات محول شده است، و در بند (۱) و (۲) قسمت (ب) ماده ۱۰ اساسنامه پدافند غیر عامل مصوب ۱۳۹۳ «سازماندهی، طرح ریزی، هدایت، و راهبری عملیات پدافندی مقابله با تهدیدات نوین دشمن (سایبری، زیستی، شیمیایی، اقتصادی)» از وظایف عملیاتی سازمان

پدافند غیر عامل کشور محسوب می‌گردد. حال پرسش اینجاست با توجه به موارد مذکور، مدیریت مستقیم مقابله با بیوتروریسم را کدام نهاد یا وزارت خانه برعهده دارد؟

نتیجه گیری

در این پژوهش بررسی‌ها نشان داد، در قوانین داخلی جرم مستقلمی تحت عنوان بیوتروریسم وجود ندارد، اما در قوانین متعدد جلوه‌هایی از مفهوم تروریسم زیستی یافت می‌شود که یکی از این موارد ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ است. این ماده که به طور صریح پخش عمدی و گسترده مواد سمی و میکروبی یا معاونت در آن را تحت شرایطی از مصادیق افساد فی‌الارض دانسته است و می‌تواند به عنوان مهم‌ترین عنوان مجرمانه قابل تطبیق با برخی صور بیوتروریسم باشد؛ گرچه گام مهم و مثبتی در جهت مبارزه با این پدیده شوم می‌باشد، ولی به دلایلی مانند: عدم فرق بین روش‌های مختلف ارتکاب رفتارهای بیوتروریستی؛ عدم توجه به سوءنیت خاص مرتکبان این گونه جرایم، عدم پیش‌بینی آیین دادرسی افتراقی در قبال مصادیق و عناصر مختلف تروریسم زیستی؛ فقدان ضمانت اجرای قوی و کارآمد، هنوز خلاء قانونی جرم‌انگاری جرایم بیوتروریستی در قوانین داخلی به چشم می‌خورد.

به نظر می‌رسد دامنه قوانین و مقررات داخلی در زمینه جرم‌انگاری و کیفرگذاری جرایم بیوتروریستی بسیار محدود بوده و از جامعیت لازم برخوردار نمی‌باشد، لذا استنباط می‌شود که، سرعت عمل قانون‌گذار در این زمینه بسیار کند بوده و در جاهایی شاهد توقف بوده‌ایم، چرا که تهدیدات زیستی و بیولوژیک بسیار جدی بوده و امروزه به شدت مورد توجه مراکز راهبردی اقتصادی، بهداشتی و نظامی جهان قرار گرفته است، به طوری که آمریکایی‌ها در برآورد تهدیدات سال ۲۰۲۵ دومین تهدید مهم را تهدید زیستی برآورد کرده‌اند.

از نظر قوانین و فقه اسلامی نیز رعایت حقوق انساها و حق حیات و ارزش‌های اخلاقی مورد توجه می‌باشد و استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی به هر شکلی که باشد، حرام بوده و استفاده از آن جایز نمی‌باشد. اما در وجوب دفاع مشروع در مقابل بیوتروریسم که خود نوعی تهاجم و تعدی بیولوژیک محسوب می‌شود با رعایت الاسهل فالاسهل تردیدی وجود ندارد. از نگاه فقهی، افساد فی‌الارض به عنوان یک جرم مستقل با مجازات مشخص یعنی مجازات‌های چهارگانه و یا مجازات انحصاری اعدام و با قیودی مبهم و کلی، بویژه آن گونه که در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۹۲ چندان قابل دفاع نیست.

فلذا مقنن ایرانی، باید با توجه به گستره وسیع و پیامدهای زیان‌بار بیوتروریسم که می‌تواند ارزش‌های حیاتی و اساسی جامعه را مورد هجوم قرار دهد، و نبود سازکار قدرتمندی برای جلوگیری از ارتکاب این گونه جرائم در حقوق داخلی، از آن جهت که مفهوم تروریسم زیستی، قابلیت انطباق با عناوین مختلف در فقه اسلامی و نظام حقوقی ایران را دارد، و با در نظر گرفتن معیارهای ماهوی و شکلی جرم‌انگاری، موضوع را هر چه سریع‌تر در دستور کار مجلس شورای اسلامی قرار داده؛ با جرم‌انگاری مستقل جرایم بیوتروریستی و با پیش‌بینی آیین دادرسی ویژه و تربیت قضات متخصص، قوانین موجود را تکمیل یا بازنگری نماید.

پیشنهادات

۱. تاسیس آزمایشگاه مرجع و مستقل تهدیدات زیستی
۲. قانون‌گذاری مستقل جرایم بیوتروریستی در قوانین ملی.

۳. سرمایه‌گذاری در حوزه اقدامات پیش‌گیرانه و مقابله صحیح با آن
۴. تدوین یک استراتژی مناسب برای آمادگی و مقابله با تهدیدات بیولوژیک در حوزه‌های مختلف.
۵. سرمایه‌گذاری در حوزه تولید واکسن‌ها و تقویت زیرساخت‌های بهداشت عمومی

منابع

الف) منابع فارسی

- آشوری، داریوش، ۱۳۸۷، دانشنامه سیاسی، چاپ شانزدهم، تهران، انتشارات مروارید.
- ابن ادريس، ۱۴۱۰، السرائر، چاپ دوم، قم، مؤسسه النشر الاسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مكرم، ۱۴۱۴، لسان العرب، بيروت، دارصادر.
- ابن منظور، محمد بن مكرم، ۱۴۰۵، لسان العرب، قم، المكتبة المرتضوية.
- اسدی جونوشی، محمد؛ وروایی، اکبر، ۱۳۹۷، سیاست جنایی تقنینی ایران در خصوص تروریسم علیه انرژی، مطالعات حقوق انرژی، دوره ۴، شماره ۲، صص ۳۲۱-۳۴۷.
- احمدوند، محسن، ۱۳۸۷، جرایم امنیتی، تهران، نشر دفتر گسترش تولید علم.
- اورسجی، محمد مهدی، ۱۳۹۶، بیوتروریزم غذایی و جایگاه آن در حقوق کیفری بین الملل، چهارمین کنفرانس بین المللی کشاورزی، منابع طبیعی و محیط زیست پایدار.
- برهانی، محسن؛ احمدزاده، رسول، ۱۳۹۷، معیارهای ناظر بر شناسایی مفسد فی الارض با تاکید بر جرائم مواد مخدر، مطالعات حقوق کیفری و جرم شناسی، دوره ۴۸، شماره ۲، صص ۲۰۹-۲۲۵.
- پوردست گردان، رضا، ۱۳۹۵، دانشنامه بیوتروریسم و عوامل بیوتروریسم، کتابخانه مجازی تک کتاب.
- حاتمی، حسین، (۱۳۸۹) مروری بر بیوتروریسم و دفاع بیولوژیک، فصلنامه پلیس بین‌الملل، سال اول، شماره ۱، ۸.
- حاجی‌زاده، یدالله، ۱۳۹۰، انجام خدعه و ترک غدر در سیره نظامی امام علی(ع)، تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، شماره ۵۲-۳۹، سال دوم.
- حلی، محقق، نجم الدین، جعفر بن حسن، ۱۴۰۸، شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام، چاپ دوم، قم، مؤسسه اسماعیلیان.
- رنجبر، رضا، ۱۳۹۴، بیوتروریسم و جنگ‌افزارهای زیستی، راهبرد پایدار، نشریه علمی تخصصی پدافند غیر عامل، شماره دوم، صص ۱۰۰-۱۱۰.
- شاه‌حسینی، محمدحسن، ۱۳۸۰، بیوتروریسم؛ شبخ جنگ‌های بیولوژیک، نشریه طب نظامی، دوره ۳، شماره چهارم، صص ۲۰۱-۲۰۹.
- صالحی جوزانی؛ الهه سلیمانی، ۱۳۹۷، بررسی وضعیت قوانین و مقررات حوزه محصولات تراریخته و ایمنی زیستی در کشور، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، گروه فناوریهای نو، صص ۱-۵۶.
- عاملی، زین الدین ابن علی، ۱۴۱۰، الروضة البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه، چاپ اول، قم، انتشارات داوری.

- غمامی، سید محمد مهدی، ۱۳۸۴، حقوق فناوری؛ بیوتروریسم، مجله اصلاح و تربیت، شماره ۳۹.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب (۱۴۲۰ق)، القاموس المحيط، بیروت، دارالفکر.
- فیض، علیرضا، ۱۳۶۴، مقارنه و تطبیق در حقوق جزای عمومی، چاپ اول، تهران، انتشارات وزارت ارشاد اسلامی.
- قربان نیا، ناصر، ۱۳۷۸، حقوق بشر و بشردوستانه، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه، تهران.
- قماش، سعید، ۱۳۹۴، کرامت انسانی، راهبرد استنباط احکام شریعت، فقه و مبانی حقوق اسلامی، شماره ۱، سال ۸۴، صص ۷۵-۱۰۶.
- ماوردی بصری، علی بن محمد، ۱۴۰۶، احکام سلطانیه، قم، نشر مکتب الاعلام الاسلامی.
- مراذخانی، احمد؛ رحمانی، فاطمه، ۱۳۹۷، بررسی فقهی و حقوقی بیوتروریسم، پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، شماره ۵۲، صص ۱۲۷-۱۴۸.
- معین، محمد، ۱۳۸۴، فرهنگ معین، چاپ دوم، تهران، راه رشد.
- موسوی خمینی، روح الله، ۱۳۸۱، تحریرالوسیله، چاپ اول، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- موسوی گلپایگانی، سید محمدرضا، ۱۴۱۲ق، الدر المنضود فی احکام الحدود، جلد ۲ و ۳، قم، دار القرآن الکریم.
- مومن، محمد، ۱۴۱۵ق، کلمات السدیة فی مسائل جدیدة، چاپ اول، قم، موسسه النشر الاسلامی.
- میرزایی، سیداحمد، ۱۳۹۰، دیپلماسی کنترل جنگ‌افزارهای زیستی، تهران، انتشارات دانشگاه صنعتی مالک اشتر.
- میرکمالی، علیرضا، ۱۳۹۷، تروریسم زیست محیطی در حقوق کیفری فرانسه و تطبیق آن با جرم انگاری های مشابه در ایران، مطالعات حقوق کیفری و جرم شناسی، دوره ۴۸، شماره ۲، ۴۲۳-۴۴۵.
- میرمحمدصادقی، حسین، ۱۳۹۲، جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی، چاپ اول، تهران، انتشارات میزان.
- میرمحمدصادقی، حسین، ۱۳۸۳، جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی، چاپ چهارم، تهران، انتشارات میزان.
- نجفی، محمد حسن، ۱۳۶۳، جواهر الکلام، بی تا، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- هاشمی، سید حسین، ۱۳۹۵، تروریسم از منظر اسلام و اسناد بین المللی، چاپ دوم، قم، ناشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- هاشمی شاهرودی، سید محمود، ۱۳۷۶، «محارب کیست و محاربه چیست؟»، مجله فقه اهل بیت ع، شماره ۱۱ و ۱۲، صص ۱۴۳-۲۰۰.

(د) منابع انگلیسی

- Donald, A, (1999), *The Looming Threat of Bioterrorism*, Science 2(1) Vol. 283, Issue 5406.
- Lederberg, Joshua, (2000), *Biological Warfare and Bioterrorism in: Mandal, Douglas and Bennett's Principles and Practice of Infectious Diseases*, Churchill Livingstone, Philadelphia.
- Robertson, AG, Robertson, L.J. (1995), *from Asps to Allegations: Biological Warfare in History*.
- Sobel J, Khan, (2002), *As and swordlow dl. Thereat of biological terrorist attack on The US food supply: The CDC perspective*. Lancet.

An analysis of the Iranian legal system approach to bioterrorism with a brief look at the perspective of Islamic jurisprudence

Seyyed Aliakbar Mousavi, Gholamhossein Masoud, Masoud Raei

Abstract

Bioterrorism as a new tool been seriously considered by military, economic and health centers. The objectives of this invasion be vital resources of a country such as food, wate, air and soil, or human, industry and even economic, military and defensive centers. Today, the importance of bioterrorism is to the extent that other nuclear weapons currently not a threat to the international community and located on the edge. Because in the meantime, biological agents consider the most dangerous threat to human health and security. This study aimed at "studying the Iranian legal system approach to bioterrorism with a view to Islamic Fiqh,s view" and using descriptive- analytical method and gathering information in the library - documents method. The results showed the Iranian legal system not considered as serious and there is no independent crime under the title of bioterrorism, but in many laws, The aspects of the concept of biological terrorism found that their range is very limited and does not have the necessary comprehensiveness. Therefore, The intervention of criminal law for criminalization of independent crimes seems necessary. In Islamic jurisprudence, since observance of human rights and their rights considered, the use of weapons of mass destruction in any form is haram, and not allowed. There is no doubt in the necessity of dealing with the bioterrorism with respect to Easier then easier, which best for the establishment of a fit condition in defense of the best state to ward off the violation of scientific and biological defense.

keywords: Bioterrorism, Biological, Figh, Terrorism